Надежда Д. Јовић[1]
Универзитет у Нишу[2]
Филозофски факултет
Департман за србистику

УДК 050ЛЕСКОВАЧКИ ЗБОРНИК
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.10

ЛЕСКОВАЧКИ ЗБОРНИК КАО ПУТОКАЗ ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ЈЕЗИЧКЕ ПРОШЛОСТИ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ У XVIII И XIX ВЕКУ

У раду се даје преглед извора за проучавање језичке прошлости југоисточне Србије насталих већином у XVIII и XIX веку на које је указано у *Лесковачком зборнику*, часопису Народног музеја у Лесковцу. Часопис излази једном годишње од 1961. године и у њему се објављују научни радови који се са становишта разних хуманистичких дисциплина баве културно-историјском баштином јужне Србије и њеним везама са другим културним круговима. Извори за проучавање језичке прошлости, на које је у часопису указивано, подељени су на рукописне (записи на богослужбеним књигама, тефтери, пописи насеља и становништва, Лесковачки аграрни закон, Жалба Лесковчана Томи Вучићу Перишићу из 1847. године), епиграфске (надгробни споменици, фрескописи, натписи на сакралним предметима и објектима и култном камењу) и штампане (часописи издавани на тлу југоисточне Србије након ослобођења од Турака). Истраживачи су се најчешће бавили епиграфским изворима, а грађа је углавном ономастичка.

Кључне речи: *Лесковачки зборник*, југоисточна Србија, језичка прошлост, рукописи, епиграфи, ономастика.

1. Сазнања о језичкој садашњости и прошлости, као и о народним говорима објављивана су, осим у лингвистичким и филолошким часописима, и у другим периодичним гласилима. У таквим публикацијама, често регионалног карактера и некада мање познатим широј научној јавности, нарочито непосредно након покретања, могу се пронаћи драгоцене информације о језичкој прошлости или о особинама народних говора тога краја. Пример једног таквог часописа је гласило Народног музеја у Лесковцу – *Лесковачки зборник*, који излази једном годишње почев од 1961. године. У њему се, пре-

[1] nadezda.jovic@filfak.ni.ac.rs

[2] Истраживање је рађено у оквиру пројекта Огранка САНУ у Нишу *Извори за проучавање српског језика на тлу југоисточне Србије у XVIII и XIX веку*, бр. пројекта: 0-24-19 (руководилац – проф. др Ирена Цветковић Теофиловић, координатор – академик проф. др Јасмина Грковић-Мејџор), а подржало га је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-137/2025-03/ 200165).

ма подацима са званичног сајта часописа (https://leskovackizbornik.rs), објављују научни радови – који се са становишта историје, археологије, етнологије, историје уметности, нумизматике, хералдике, музеологије и других хуманистичких дисциплина – баве културно-историјском баштином јужне Србије и њеним везама са другим културним круговима. Детаљнију анализу значаја часописа и свих научних области заступљених у првих четрдесет бројева дао је Д. Антић, закључивши да је часопис током деценија из локалног прерастао у шире регионално научно гласило (Антић, 2022: 141). Иако је у литератури *Лесковачки зборник* истицан као корисно полазиште за проучавање језичке дијахроније (Младеновић, 1994: 181, Цветковић Теофиловић, 2025: 412, 415), до сада није дат преглед и анализа чланака у којима се упућује на ову врсту језичке грађе.

2. У овом раду биће дат преглед извора за проучавање језичке прошлости југоисточне Србије насталих у XVIII и XIX веку и раније, на које је указано у *Лесковачком зборнику*, при чему ће, ради боље прегледности, они бити груписани на рукописне, епиграфске и штампане. Будући да се у радовима који се баве материјалном, духовном и културном баштином цркава и манастира помињу споменици различите природе (књиге са записима, фреско-натписи, натписи на надгробним споменицима у црквеној порти и сл.), ти наслови биће поменути два или више пута.

2.1. Рукописни извори обухватају дуже текстове попут, требника из XVI века, жалбе из 1847. године, аграрног закона из 1860. године, преписа турских харачких тефтера, као и дуже или краће записе у рукописним и штампаним књигама.

2.1.1. У прилогу *Рукописни Требник цркве у Медвеђи*, објављеном у првом броју *Лесковачког зборника* (1961: 112–114), Драгутин Ђорђевић скреће пажњу на споменик који се састоји из рукописног и штампаног дела, а настао је, како се сматра на основу водених знакова на хартији, у XVI веку. Аутор процењује да је језик рукописног дела српскословенски, као и да је текст писао један писар. Листови су ненумерисани, али оба дела имају по 206 страница. Након детаљног описа *Требника* у целини, дат је попис акатиста и молебана рукописног дела, а затим и разноврсних богослужебних текстова штампаног дела. Посебно су истакнути печат са записом могућег власника *Требника* јереја Богдана и молитва за лечење тресавице на празном листу између рукописног и штампаног дела. Објављени су и снимци печата и записа, као и једне штампане стране, а молитва од тресавице је транлитерисана.

2.1.2. Владимир Стојанчевић (1985: 373–375) скреће пажњу на жалбу Лесковчана Томи Вучићу Перишићу из 1847. године, доносећи рашчитан

и савременом ћирилицом транслитерисан текст о тешким материјалним и социјалним условима у којима је живело сељаштво у лесковачко-нишком крају и околним нахијама након гушења буне из 1841. године. Жалба, написана 10. марта 1847. године лесковачким говором са тежњом ка приближавању језику тадашње администрације у Кнежевини Србији, била је најпре у поседу И. Гарашанина, а затим историчара В. Вучковића који се бавио питањима Нишке буне.

2.1.3. О такозваном Лесковачком закону од 27. зилкаде 1275. године по исламском рачунању времена, односно од 12. октобра 1860. године пише Драгољуб Трајковић (1964: 137–141). Текст је настао поводом стогодишњице од објављивања овог правног документа о уређењу аграрних односа у Лесковачкој нахији и у јужном Поморављу. Објавио га је Алекса С. Јовановић у делу *Историјски развитак српске задруге* (1896), након чега, највероватније, није поново објављиван. Лесковачки закон, издат у Нишу након што је у њему боравио велики везир Кибризли Мехмед-паша, представља превод са турског писан на пергаменту дијалектом са тла југоисточне Србије, који А. Јовановић одређује као месни лексовачки дијалекат, „као што се говори у Књажевцу, Алексинцу или Јагодини". У раду је дат текст на савременом српском језику са коментарима А. Јовановића и Д. Трајковића, без податка где се поменути пергамент чува.

2.1.4. О преписима турских харачких тефтера, који као тип грађе представљају врло информативан извор за ономастичка и друга језичка, као и културолошка истраживања, пише Видосава Николић (1965: 73–84) у чланку под насловом *Врањска и грделичка насеља у XIX веку и њихово становништво (По архивским изворима)*. У њему се упућује на Државни архив Србије и локалне црквене и приватне архиве у Врању, где се чувају писани извори о јужним српским крајевима, као што су књига пописа насеља и становништва у Врањском кајмакамлуку (пашалуку) из 1861. године, насловљена „Оглавление на дервенска восточна страна содержава от 88 села числа на турско… 1276 год, који се тада чувао у Државном архиву Србије ПО К-126, бр.62, или „Оглавление на воногошки кол – из исте године са 46 насеља, који се чувао у архиви врањске цркве без инвентарског броја.[3] Ти преписи су сачињени за потребе српске црквене администрације. Пописано је само мушко становништво, тј. они који су плаћали харач, а евидентиран су и узраст и физичка конституција. Уз то, у попису се налазе и називи насеља и локалних топонима, као и други драгоцени антропогеографски и демографски подаци о насељима у околини Врања и Грделице (Николић, 1965: 73). Након податка да је пописима обухваћено 109 насеља, В. Николић

[3] Драгана Милић (2025: 46–47) подсећа на турске дефтере за Нишку нахију из 1498, 1516. и 1564. године као на изворе имена становништва, села и храмова и наводи податке који се тичу цркава и манастира у Заплању.

у даљем тексту даје попис врањских и грделичких села са подацима о броју мушког становништва према узрасту и здравственом стању (Николић, 1965: 74–75). Дат је и транслитерисан попис мушких имена старешина породица уз имена њихових очева, број исељених чланова домаћинства са податком о месту где су се населили, број угашених домаћинстава (Николић, 1965: 78–79). Видосава Николић сматра да су тефтере преписали егзархистички свештеници због језичких и правописних одлика грађе (Николић, 1965: 80). Као извор ономастичке грађе помиње се и *Преписка попова врањске епархије са митрополитом Савом*, вођена пре и после ослобођења ових крајева од Турака (1878), тачније између 1866. и 1889. године, коју чине 433 писма са именима становника из 123 врањска и грделичка села, као и из оновремених врањских махала, који могу ступити у брак (Николић, 1965: 82–83).

2.1.4.1. Драгутин Ђорђевић у својим радовима упућује на ономастичку грађу из XIX века која се налази у протоколима рођених и умрлих цркве у Власотинцу (Ђорђевић, 1972: 177–180), као и у књизи благајне цркве у Ораовици (Ђорђевић, 1981: 262). У истим рукописима уочио и попис народних назива болести.

2.1.5. Записи у књигама, на које се скреће пажња у неким чланцима објављеним у *Лесковачком зборнику*, представљају већу групу углавном краћих текстова на маргинама или празним странама рукописних или штампаних књига пронађених у црквеним библиотекама на тлу југоисточне Србије.

2.1.5.1. Старији записи о којима пише Драгутин Ђорђевић (1989: 305–314) остављени су на црквеним књигама (требници, апостоли, минеји, тропари и др.) затеченим у библиотеци Бабичке цркве (раније манастир Св. Тројице), подигнуте, судећи по архитектури и фрескама, у XV или почетком XVI века. Аутор је записе преписивао 1937. године и у раду су дати транслитерисани (Ђорђевић, 1989: 308–310).

2.1.5.1.1. Исти аутор у чланцима: *Власотинце. Прилози за изучавање историје лесковачке области* (Ђорђевић, 1972: 167–185), *Школа манастирског метода у Ораовици* (Ђорђевић, 1981: 259–266), *Белешке за летопис цркве чукљеничке* (Ђорђевић, 1982: 303–310) и *Неки наши култни каменови и веровања у вези са каменом* (Ђорђевић, 1968: 113–119) – извештава о дужим и краћим записима из XIX века у црквеним књигама које доноси транслитерисане у целини (Ђорђевић, 1972: 169, 173–175; 1981: 261–262; 1982: 305–306).[4]

[4] У приказу културног блага власотиначке цркве дат је и врло детаљан попис штампаних књига издатих у XVI веку и касније у којима се налазе поменути записи. Тако је предвуковском ћирилицом Даскал Марко оставио запис на књизи *Нови завет Господа нашег Исуса Христа*, штампаној у Лајпцигу 1830. године (Ђорђевић, 1972: 169). На стр. 171–175 говори се о записима по црквеним књигама у власотиначкој цркви. Књиге су махом издате

2.1.5.2. У научним круговима доста је пажње посвећено записима о Нишкој буни о којима је писао Борислав Андрејевић у чланку *Записи о Нишкој буни 1841. године и другим покретима против Турака на маргинама црквене књига Пентикостар* (Андрејевић, 1988: 245–261). Пентикостар из Цркве св. Вазнесења у Горњем Матејевцу чуван је у нишком Музеју црквених старина од 1960. године. У њему се осим записа о Нишкој буни из 1841. и 1845. налазе и записи из 1807, 1809, 1835, 1838, 1876, 1877. године. Иако су записи о буни и претходно објављивани (Андрејевић, 1988: 245), у овом раду дати су њихови снимци и рашчитан текст. Дати су подаци о записима, бројеви страна Пентикостара у коме се налазе, процена очуваности и сл. До тада нису били објављени запис из 1838. године, који је писан на доњој маргини од 17. стране у 45 редова на наредних 45 страна и оштећен је, и запис из 1835. године. Записи из 1841. и 1845. снимљени су и рашчитани (Андрејевић, 1988: 246–253). Транслитерисани су и записи о општој несигурности после устанка 1841. године, један остављен у *Минеју за јуни* горњоматејевачке цркве св. Вазнесења, други у *Апостолу* цркве у Кнез Селу, настао 1856. године, преписан из матејевачког Минеја, са напоменом да је сличних записа било много више на црквеним књигама (Андрејевић, 1988: 257). Дати су и снимци записа из 1807, 1809, 1835, 1876, 1877. године (Андрејевић, 1988: 259). И док су записи из Првог српског устанка већ објављивани, два записа из 1835. године о јануарском покрету против Турака и убиству Толка Искреновског (факсимили и рашчитан текст), као и запис из 1838. године о обнови манастира св. Јована код Горњег Матејевца (само рашчитан текст), објављују се први пут (Андрејевић, 1988: 259–260).

2.2. Епиграфски извори обухватају углавном кратке натписе на надгробним споменицима, фрескописе, натписе на сакралним предметима, тј. црквеним сасудама, натписе на објектима и култном камењу. Радови у којима се ови извори помињу баве се широм културном и уметничком заоставштином цркава и манастира у југоисточној Србији.

у Русији, једна у XVI веку (*Минеј за јун* Московског Синодалног издања из 1554. године), неке у XVIII в. (*Минеј за септембар* из 1741. године), а записи се тичу цркве или самог Власотинца. Један од најстаријих записа н поменутом *Минеју за јун* гласи: „Сију књигу купи аз много грешни исаиа намесник манастира Сред и це ценоју 79 1756 год мац ијунија 15.” Велики број записа остао је у књизи *Свето писмо Старог и Новога завјета* у преводу Ђ. Даничића и Вука Ст. Караџића, издање Британскога и иностранога Библијскога друштва из 1868. године, штампаној у штампарији Хрољанскога и Трегера у Пешти. Књига је била део библиотеке проте Јована Шушулића из Власотинца. Многобројне записе, остављне од 1868. до 1945. године, писало је више руку (Ђорђевић, 1972: 171–175). На јеванђељу цркве код Орљанског камена из 1892. године свештеник Јован Првуловић оставио је запис „На дар цркви орљанској храма рождествије Јована Крститеља од Господина митрополита Михаила целе Србије при благоверном Господарје Краља нашем Александрје Го Јеронима јепископа Нишког 1892. г. јуна 24. Парох орљански Јован Првуловић” (Ђорђевић, 1968: 113–119).

2.2.1. Натписи на надгробним споменицима, најчешће представљена епиграфска грађа, по правилу нису били искључив предмет интересовања проучавалаца, који су се надгробњацима бавили превасходно са становишта етнологије и историје уметности, настојећи да осветле културу постављања споменика и значење симбола на њима.

2.2.1.1. Један од ретких лингвистичких радова је чланак Гордане Томовић, *Надгробни натписи из околине Лесковца* (Томовић, 1985: 457–463), у коме су анализирана четири до тада непроучена надгробна натписа на старосрпском језику на споменицима који се чувају у Народном музеју у Лесковцу. Један је датиран и постављен између 1393. и 1402. године (Надгробни натпис попа Радивоја), а време настанка остала три може се одредити приближно на основу палеографске, ортографске и језичке анализе: Натпис о смрти Михаила Прислава (од краја XIV до половине XV века), Надгробна плоча из села Бошњаца (прва половина XV века), Надгробни споменик дијака Радивоја (између краја XV и половине XVI века). Дати су отисци, снимци и исписи са палеографском анализом.

2.2.1.2. На млађу епиграфику из XIX века упућују радови Радмиле Стојановић, *Надгробни споменици Рударског гробља*, који доноси три исписа (Стојановић, 1969: 249–256);[5] Ангелике Еман, *Рударска црква храм Св. Параскеве у општини лесковачкој*, где је језик надгробњака у црквеној порти, подизаних између 1832. и 1894. године, нетачно оцењен као старословенски (Еман, 1977: 223–248, 228); Драгутина Ђорђевића, *Надгробни споменици на неким јужносрбијанским некрополама*, у коме су дати отисци три споменика из XIX века и испис једног натписа (Ђорђевић, 1985: 449–456) и *Цртежи надгробних споменика и фото снимци црквених експоната Христифора Црниловића*, са цртежима четири споменика на којима су епитафи врло брижљиво исписани предвуковском графијом на црквеном језику, а наведено је још неколико надгробних натписа, транслитерисаних савременом ћирилицом (Ђорђевић, 1986: 343–350)[6] и Николе Дудића, *Симболошке*

[5] Ради се о неколико стотина надгробних споменика на Рударском гробљу, близу Рударске цркве, у непосредној близини Лесковца. Споменици су у виду грубо тесаних плоча од камена, ређе мермера, најстарији потичу из прве половине XIX века и на њима од натписа долази година смрти са именом и презименом покојника писаним предвуковском ћирилицом, ретко где и занимање (Стојановић, 1969: 250–252). Детаљно је описано девет надгробних каменова (исто: 252 – 256), од којих други представљени пример има натпис „на 1837 м с јануариј ден 27 / IC – XC HI – KA / Лазар симицијa Павод Дитанас"; трећи: „На 1858 ден 12 Коста представи се/ Митров, Петар Марија Стефан Настасна / IC – XC HI – KA; четврти: „1858: M Ц јануариј ден 27/ IC – XC HI – KA / Младен Тасе Михаило. Помиње се и оскудни летопис Рударске цркве.

[6] Чланак је пре свега омаж академском сликару из Власотинца Христифору Црниловићу, који је истраживао надгробне споменике на простору од Горње Пчиње, као и дуж јужног Поморавља до Алексинца, превасходно са становишта хералдике. У том смислу представљени су цртежи и фотографије надгробних споменика из XIX века са локалитета старе цркве у Лесковцу и

представе на надгробним споменицима у долини Јужне Мораве, са репродукцијама споменика на којима има и натписа (Дудић, 1989: 29–38).

2.2.2. Фреско-техником изведени су ктиторски натписи у манастирима и црквама о којима реферишу радови Бранислава Цветковића, *Манастир Липовац. Прилог проучавању*, у коме је детаљно описан, реконструисан и, уз објављен синимак, рашчитан Германов натпис из времена подизања манастира (крај XIV и почетак XV века), исписан фреско-техником изнад западних врата, састављен из два дела која представљају делове две несачуване повеље – Стефана и Вука Лазаревића и, вероватно, монаха Германа – о обнови општежића у манастиру и прилозима браће Лазаревић (Цветковић, 1999: 87–92, 94, 100); Гојка Суботића, *Зидно сликарство Светог Јована Претече у Јашуњи (1),* са цртежима и транслитерацијом четири натписа из XVI века (Суботић, 1987: 23–37),[7] два рада Драгутина Ђорђевића, *Школа манастирског метода у Ораовици*, који доноси транслитерисане натписе из XVIII и XIX века из мале цркве, у време објављивања рада већ теже читљиве (Ђорђевић, 1981: 260–261)[8] и *Белешке за летопис цркве чукљеничке*, са записом на икони Цара Константина и царице Јелене у припрати из 1873. године, који транслитерисан гласи: „Изобразисја рукоју Тане Т. Тривишковића Нишлија 1873 ле" (Ђорђевић, 1982: 304). О бројним натписима на црквама у Заплању, углавном из XIX века (нпр. о два натписа на цркви Светог Вазнесења у Великом Крчимиру, од којих је један изведен фреско-техником изнад улазних врата, а други на јужним вратима цркве; о натпису из XVII века у цркви Светог Николе у Доњем Драговљу; о натпису из друге половине XIX века изнад улазних врата цркве Успења Пресвете Богородице у Гркињи и др.) – извештава Драгана Милић (2025: 51–52, 54–55).

2.2.3. На реликвијару, кутији намењеној за чување честица светих моштију мученика Харалампија, у манастиру Светог Јована Претече у Јашуњи, постоји натпис представљен у раду Драгутина Ђорђевића *Јашуњски реликвијар и оков Рударског јеванђеља* (Ђорђевић, 1964: 142–146). Реликвијар се чува у Црквеном музеју Епархије нишке од његовог оснивања. Натпис је, судећи по рускословенским језичким цртама, из XIX века, иако је датиран 1524. годином. Драгутин Ђорђевић претпоставља да је реликвијар могао настати 1724. или 1824. године и да је дело непознатог лесковачког

цркве у Власотинцу, чије се копије, налазе у Црквеном музеју у Нишу будући да су били део изложбе црквених старина Нишке епархије 1962. године, а оригинали су уступљени Фондацији Црниловићеве збирке у Београду (Ђорђевић, 1986: 344).

[7] Пренети су ктиторски натпис о зидању цркве из 1516/17, ктиторски натпис о живописању цркве из 1524. године и запис у проскомидији.

[8] О транслитерисаним записима из XIX века остављеним у црквеним књигама у Ораовици и Чукљенику, као и ономастичкој грађи и називима болести из књиге благајне цркве у Ораовици било је речи у претходном тексту (в. 2.1.4.1. и 2.1.5.1.1).

кујунџије,[9] који је израдио и сребрни оков рударског целивајућег четворојеванђеља.[10] Дат је детаљан опис реликвијара употпуњен фотографијама његове три бочне стране на којима се налази запис, као и фотографијама богато украшеног поклопца и унутрашњости са још једним натписом. Запис на бочним странама транслитерисан је савременом ћирилицом. Натпис на звону у цркви Светог Илије у Јагличју, датиран 1883. годином доноси транслитерисан Драгана Милић, која помиње и запис на клепалу, пореклом с краја XVIII века, у цркви у селу Ћелије (2025: 54).

2.2.4. Натписи на деловима цркава или објектима у црквеним портама описани су, у чланцима Драгутина Ђорђевића и Ангелике Еман. На мермерним плочама при улазу у власотиначку цркву и иза њене олтарске апсиде, како извештава Драгутин Ђорђевић, постоје натписи од којих један гласи: „За часни крст и слободу и независност српску за уништење турака жртвује кров свои на бојно поље Косовиц борећи се у српски рат 1852 лето септемврија I Ђорђа Стојилковић Мита Стојилковић супруга Бог душу да им прости" (Ђорђевић, 1972: 169).[11] Ангелика Еман, прилажући фотографију, указује на натпис на чесми из 1869. године у порти Рударске цркве, као и на натписе на иконостасу и на кошу за кукуруз из 1872. године, који је, додуше, сачуван само у Летопису цркве (Еман, 1977: 229–230, 243). На воденици цркве св. Николаја у Чукљенику, познате и као Накривањски манастир, постоје натписи из XVIII и XIX века на зиду и на огради (Ђорђевић, 1982: 307).

2.2.5. Пишући о култном и лековитом камењу у лесковачком крају (Орљански шупљи камен, Разгојски камен, Марков камен у Вини, Девојкин камен у Јашуњи, Престолни камен, Костилница у Печењевцу, Становит и „Насликан камен" у Горини, Шам баба у Горњем Стопању) Драгутин

[9] На Јашуњски реликвијар први је скренуо пажњу Милојко Веселиновић у монографији *Јашуњски манастири* из 1907. године, не дајући опис нити снимке, уз претпоставку да је дошло до преправке датума израде и да је реликвијар настао између 1840. и 1876. године.

[10] Оков је богато украшен сценама из Јеванђеља и ликовима јеванђелиста и има заједничке ликовне елементе као реликвијар, па се претпоставља да је из исте мајсторске радионице. На њему нема натписа, а нису приложене ни фотографије. О Рударском јеванђељу пишу и А. Еман (1977: 244–245) и М. Јовановић (2008: 123–130). У својим радовима обоје скрећу пажњу и на библиотеку рударске цркве Свете мученице Параскеве. Ангелика Еман даје детаљнији попис књига, нпр: *Служабник* (Будим, 1799), *Служабник* (Београд, 1838), *Молебно пјеније* (Београд, 1838), *Стихотворенија*, књ. II (Будим, 1840) и III (Нови Сад, 1844), *Лукијан Мушицки* (Будим, 1840), Ђорђе Малетић, *Споменик Лукиану Мушицком* (Београд, 1845), *Општи минеј* (Београд, 1841), *Србљак* (Београд, 1861). Мирослав Јовановић је увидом у пролеће 2004. године затекао 85 књига и 15 часописа. Осим поменутог четворојеванђеља са сребрним оковом, вреднијим сматра и црквени летопис с почетка 20. века са 28 страна, који је од 1908. до 1914. године водио парох и црквени старешина Михајло Ђ. Игњатовић.

[11] О записима на црквеним књигама и протоколима рођених и умрлих било је речи у претходном тексту (2.1.4.1. и 2.1.5.1.1).

Ђорђевић (1968: 113–119) доноси транслитерисан натпис из 1847. године на Костилници у Печењевцу. Натпис садржи седам имена пострадалих у некој побуни и ту сахрањених „1847 маија ден 13 Младен ијерej Јосав монах Митар Станко Анђелко Марко Анатанс”.[12]

2.3. За проучавање писаних споменика са тла југоисточне Србије до ослобођења од Турака незаобилазан је рад Радоша Требјешанина *Трагом српске књиге на територији југоисточне Србије до 1878. године* (Требјешанин, 1982: 269–302).[13] Историјом штампе у Лесковцу и шире, у новоослобођеним крајевима, баве се радови Станише Војиновића (1975: 253–274), Драгише Костића (1997: 175–191) и Драгољуба Мирчетића (1978: 295–306). Пописом штампане грађе (новина, часописа, годишњака, књига и сл.), ови радови олакшавају проучавање питања имплементације стандардног језика у југоисточној Србији након победе Вукових начела.

2.3.1. Изузетно богат чланак Р. Требјешанина (1982: 269–302) показује да је упркос уверењу у низак ниво просвећености и културе становника овога краја, њихово поштовање књиге и просвете било велико и непосредно везано за очување националног бића. Аутор се најпре осврће на прогон српских књига у југоисточној Србији до ослобођења од Турака, као и на грабеж старих српских књига на овим просторима, што су до ослобођења махом чинили странци, тако да су старе рукописне и штампане књиге завршиле у бројним европским библиотекама чији попис даје. Разношење је настављено и после 1878. године (Требјешанин, 1982: 269–271). Бавећи се публицистиком на овим просторима аутор указује на први недељник *Призрен*, који је излазио од 1871. године напоредо на турском и српском језику, да би га у истом формату заменио 1875. недељник *Косово*. Уношење српских листова штампаних ван граница Турске било је у то време забрањено, али су они ипак долазили до читалаца, а у њима се могла наћи и по која вест са југа Србије (Требјешанин, 1982: 271–274). Упркос забранама турских власти и притисцима од стране бугарских егзархиста, грчких јелиниста и албанских зулумћара, српска књига стизала је до читалаца. Набављала су је и поклањала углавном свештена лица, учитељи и трговци остављајући записе о власништву и цени. У раду је представљен велики број таквих записа, као и записа оних који су књиге повезивали ради заштите од пропадања (Требјешанин, 1982: 274–276, 295–296). Услед недостатка штампарија, које се у овим крајевима појављују после 1878. године, књиге су у преписиване. Међутим, како су касније разношене или уништене, аутор даје списак од десетак богослужбених књига, преписаних засигурно на овим просто-

[12] У истом раду транслитерисан је и запис на јеванђељу цркве код Орљанског камена из 1892. године свештеника Јована Првуловића (2.1.5.1.1).

[13] На значај овог рада за састављање библиографије извора за проучавање језичке прошлости југоисточне Србије скреће пажњу И. Цветковић Теофиловић (2025: 412).

рима (Требјешанин, 1982: 276–278). У рукописну грађу спадају и тефтери, поменици и протоколи: *Тефтер нишавске митрополије* 1834–1872, *Тефтери нишке митрополије* 1827–1837, *Тефтер врањске епископије* 1870–1878, *Тефтер попа Томе пароха лесковачког*, *Тефтер манастира пчињског*; *Поменик руфета мутавџијског*, *Деловодни протокол лесковачког црквено-општинског синода*, вођен шездесетих година 19. века (Требјешанин, 1982: 294). Са простора југа Србије потиче мали број писаца и песника, углавном учитеља и свештених лица, чија је дела – већином су то компилације поучних текстова, историје и лекаруше, као и пригодни стихови и оде или песаме у духу народне епике и лирике – Р. Трбјешанин укратко представио (Требјешанин, 1982: 278–282). Велики значај имале су библиотеке: манастирске (Св. Прохор Пчињски, Св. Роман, манастири у Козару, Чукњенику, Сукову, Темској итд.), црквено-парохијске (црква у Кумареву, Црква рударска, Стара црква у Пироту, Ржанска црква, нишке цркве, горњоматејевачка црква и др.) и приватне (у Нишу, Пироту, Лесковцу, Врању, књижница Стевана Сремца и др.) – чији су фондови укратко представљени, са напоменом да је већина књига страдала у различитим разарањима или разнета у турско време или током Првог светског рата (Требјешанин, 1982: 282–292). Било је и турских, грчких и бугарских књижница, а посебно су представљене Мидхат-пашина књижница и библиотека Музеја црквених старина у Нишу (Требјешанин, 1982: 292–294).

2.3.2. Прилози *Библиографија штампаних књига, часописа и листова у Лесковцу од 1887–1942. године* (Војиновић, 1975: 253–274) и *Штампарије и штампарство у Лесковцу и околини од 1887. до 1941. године. Штампарије и њихови власници до 1914. године* (Костић, 1997: 175–191) подсећају на прве кораке у штампарству и публицистици у Лесковцу начињене 1887. године, покретањем штампаног листа *Глас народа* у штампарији коју отворио Димитрије Адамовић (Костић, 1997: 177). Станиша Војиновић (1975: (254–258) даје податке о штампаним часописима, листовима, новинама, брошурама, календарима итд. са информацијама у којим библиотекама се чувају. Чланак *Штампа у ослобођеним крајевима у XIX веку (Бивши врањски, лесковачки, нишки, пиротски и топлички округ)* (Мирчетић, 1978: 295–306) доноси потпунији преглед штампарија у југоисточној Србији и листова и часописа у њима штампаним између 1878. и 1900. године са библиографијом.[14]

[14] Прву штампарију у Нишу водио је од 1883. године Коста Чандеш, а од 1. маја 1887. године Димитрије Адамовић покреће прву штампарију у Лесковцу. Крајем XIX века почињу са радом и штампарије у Пироту и Прокупљу. Следи преглед штампарија које су касније радиле у овим градовима (Мирчетић, 1978: 296). Први листови у јужној Србији су *Нишки весник* (1884), *Зрак* (1886) и *Нишке новине* (1895) – национално-просветитељског карактера, затим: *Народне новине* (1886), *Слобода* (1889), *Стара Србија* (1889) – нишки политички листови, као и *Глас народа* (1887), издаван у Лесковцу (Мирчетић, 1978: 296–298). Од листова који су излазили од 1887. до 1890. године помињу се *Црквени гласник* из Лесковца (1887), *Нишка*

3. Ван поделе извора за проучавање језичке прошлости југоисточне Србије који су поменути или представљени на страницама *Лесковачког зборника*, треба се осврнути и врло информативан чланак Станише Војиновића (1984: 305–308) *Ђуро Даничић и југоисточна Србија*, о интересовању Ђуре Даничића за новоослобођене крајеве после 1878. године. Осим што се путем писама распитивао о акценту имена села у југоисточној Србији које је уносио у *Рјечник ЈАЗУ*, Ђуро Даничић је желео да посети ове крајеве, да чује народне говоре, те је у августу 1880. године са М. Ђ. Милићевићем и П. Матковићем обишао већи број места. Топао дочек, приређен већ цењеном научнику, говори о свести становника овога краја о важности језика и језичких проучавања.

4. Може се закључити да побројани извори за проучавање језичке прошлости југоисточне Србије – углавном млађи из XVIII и XIX, али и старији почев од краја XIV века – на које је често са становишта других научних дисциплина, указивано у *Лесковачком зборнику* почев од 1961. године до данас, представљају драгоцен путоказ за даља проучавања из области историје језика, историјске дијалектологије и, посебно, ономастике, будући да су се истраживачи најчешће бавили епиграфским изворима и пописима становништава. Иако основна намера, осим у неколико изузетака, није била језичка анализа већ бављење културним, уметничким и фолклорним наслеђем, у чланцима се осим детаљног описа споменика, повремено прилажу снимци, одређује се тип језика (српскословенски, рускословенски, црквени и сл.), а текст споменика транслитерисан је углавном савременом ћирилицом. Будући да њихова језичка анализа, по правилу, није рађена, након провере очуваности ових извора и израде потпунијег библиографског описа, што је један од задатака рада на пројекту *Извори за проучавање српског језика на тлу југоисточне Србије у XVIII и XIX веку*, требало би приступити детаљнијем језичком проучавању, које ће употпунити слику језичке прошлости југа и истока Србије.

застава (1890), *Саобраћајни весник* (1890), *Врањски гласник* (1892), *Ниш*лија, *Одбрана*, *Нишка слога*, *Против зла* (1893), *Синђелић*, *Нишки трговински гласник* (1894), *Гласник нишке трговачке омладине*, *Електрика*, *Општинске новине*, *Општински писар* (1895), *Лесковчанин* (1896), *Вардар* (1897), *Оглас*, *Истина* (1898), *Глас*, касније *Глас Епархије нишке* (1899), *Нишке новости*, *Нишки гласник* (1900), *Смех и сузе* (Алексинац, 1900) (Мирчетић, 1978: 298–300). У даљем тексту Драгољуб Мирчетић (1978: 300–302) помиње дечије и књижевне часописе: *Ђаче* (1888), *Књижица*, *Караџић* (уредник Тихомир Ђорђевић, 1893), *Слава* (уредник Миливоје Башић, 1896), *Ивањско цвеће* (1900), *Градина* (1900) и радничке часописе: *Социјалистичка борба* (1903) и *Слободна реч* (1909). На крају рада дата је библиографија листова и часописа у новоослобођеним крајевима (окрузи: врањски, лесковачки, нишки, протски и топлички) од 1880. до 1990. године, уз основне податке о периоду излажења, уредницима и карактеру (исто: 302–305).

Извор

Лесковачки зборник, 1–65, Лесковац: Народни музеј, 1961–2025, https://leskovackizbornik.rs/index.php/zbornik/issue/view/8

Литература

Антић, 2022: Д. Антић, *Лесковачки зборник (1961–2021): од стручног гласила до истакнутог националног часописа*. Лесковац – Ниш: Народни музеј Лесковац – Филозофски факултет.

Андрејевић, 1988: Б. Андрејевић, Записи о Нишкој буни 1841. године и другим покретима против Турака на маргинама црквене књига Пентикостар. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 28, 245–261.

Војиновић, 1975: С. Војиновић, Библиографија штампаних књига, часописа и листова у Лесковцу од 1887–1942. године. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 15, 253–274.

Дудић, 1989: Н. Дудић, Симболошке представе на надгробним споменицима у долини Јужне Мораве. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 29, 29–38.

Ђорђевић, 1961: Д. Ђорђевић, Рукописни Требник цркве у Медвеђи. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 1, 112–114.

Ђорђевић, 1964: Д. Ђорђевић, Јашуњски реликвијар и оков Рударског јеванђеља. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 4, 142–146.

Ђорђевић, 1968: Д. Ђорђевић, Неки наши култни каменови и веровања у вези са каменом. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 8, 113–119.

Ђорђевић, 1972: Д. Ђорђевић, Власотинце. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 12, 167–185.

Ђорђевић, 1981: Д. Ђорђевић, Школа манастирског метода о Ораовици. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 21, 259–266.

Ђорђевић, 1982: Д. Ђорђевић, Белешке за летопис цркве чукљеничке. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 22, 303–310.

Ђорђевић, 1985: Д. Ђорђевић, Надгробни споменици на неким јужносрбијанским некрополама. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 25, 449–456.

Ђорђевић, 1986: Д. Ђорђевић, Цртежи надгробних споменика и фотоснимци црквених експоната Христифора Црниловића. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 26, 343–351.

Ђорђевић, 1989: Д. Ђорђевић, Бабичка црква – раније манастир Св. Тројица. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 29, 305–314.

Еман, 1977: А. Еман, Рударска црква храм. Св. Параскеве у општини лесковачкој. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 17, 223–248.

Јовановић, 2008: М. Јовановић, Летопис цркве Свете мученице Параскеве. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 48, 123–130.

Костић, 1997: Д. Костић, Штампарије и штампарство у Лесковцу и околини од 1887. до 1941. године, Штампарије и њихови власници до 1914. године. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 37, 175–191.

Милић, 2025: Д. Милић, Духовно и културно наслеђе Заплања (XV–XIX век). Лесковац: *Лесковачки зборник*, 65, 43–60.

Младеновић, 1994: А. Младеновић, Напомене о језику неких писаних споменика из Ниша и Пирота у XVIII и XIX веку, у: П. Ивић и др. (ур.), *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*, Ниш: Филозофски факултет, 181–187.

Мирчетић, 1978: Д. Мирчетић, Штампа у ослобођеним крајевима у XIX веку (Бивши врањски, лесковачки, нишки, пиротски и топлички округ). Лесковац: *Лесковачки зборник*, 18, 295–306.

Николић, 1965: В. Николић, Врањска и грделичка насеља у 19. веку и њихово становништво (По архивским изворима). Лесковац: *Лесковачки зборник*, 5, 73–85.

Стојановић, 1969: Р. Стојановић, Надгробни споменици Рударског гробља. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 9, 249–256.

Стојанчевић, 1985: В. Стојанчевић, Жалба Лесковчана Томи Вучићу Перишићу из 1847. године. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 25, 373–375.

Суботић, 1987: Г. Суботић, Зидно сликарство Светог Јована Претече у Јашуњи (1). Лесковац: *Лесковачки зборник*, 27, 23–37.

Томовић, 1985: Г. Томовић, Надгробни натписи из околине Лесковца. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 25, 457 – 463

Трајковић, 1964: Д. Трајковић, Око Лесковачког закона од 27. зилкаде 1275. године. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 4, 137–141.

Требјешанин, 1982: Р. Требјешанин, Трагом српске књиге на територији југоисточне Србије до 1878. године. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 22, 269–302.

Цветковић, 1999: Б. Цветковић, Манастир Липовац. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 39,79–100.

Цветковић Теофиловић, 2025: И. Цветковић Теофиловић, Проучавање прошлости српског језика на простору југоисточне Србије – актуелна питања, у: М. Ковачевић (ур.), *Актуелна питања историје српског језика*. Одјељење за српски језик, Библиотека Научни скупови, књ. 14. Андрићград : Андрићев институт, 407–428.

Nadežda D. Jović

LESKOVAČKI ZBORNIK AS A GUIDE FOR THE STUDY OF THE LINGUISTIC PAST OF SOUTHEASTERN SERBIA IN THE 18TH AND 19TH CENTURIES

Summary

The paper provides an overview of sources for studying the linguistic past of southeastern Serbia mostly created in the 18th and 19th centuries, which are cited in the *Leskovački zbornik*, the journal of the National Museum in Leskovac. The journal has been published annually since 1961 and publishes scientific papers that deal with the cultural and historical heritage of southern Serbia and its connections with other cultural circles from the perspective of various humanities disciplines. Sources for studying the linguistic past, which are indicated in the journal, are divided into manuscripts (records in liturgical books, notebooks, censuses of settlements and population, Leskovac Agrarian Law, Complaint of Leskovac residents to Toma Vučić Perišić from 1847), epigraphic (tombstones, frescoes, inscriptions on sacred objects and buildings and cult stones) and printed (journals published on the territory of southeastern Serbia after the liberation from the Turks). Researchers have most often dealt with epigraphic sources, and the material is mostly onomastic.

Keywords: Leskovački zbornik, southeastern Serbia, linguistic past, manuscripts, epigraphs, onomastics.